

Ommabop nutq tili va uslubi

Go'zal Erkinovna Xalikulova

Annotatsiya: Notiq tayyorlagan matn lo'nda va soddaligi, mantiqiyliги bilan ajralib turishi kerak. Rahbarlar, xalq deputatlari notiqlik mahoratini o'rganar ekan, ular ommabop nutqning ham qanday bo'lishi mumkinligini bilib qo'yishlari kerak bo'ladi. Rahbar o'z ish faoliyatida fikrni ifodalashda xilma xil shakllardan foydalanadi. Ularning har biri til materiallari asosida yuzaga keladi. "Ommabop" so'ziga izoh beradigan bo'lsak, umumga, ommaga tegishli, omma uchun belgilangan, mo'ljallangan degan ma'nolarni anglatadi. Ommabop adabiyot, ommabop jurnal, ommabop tilda yozilgan maqola, ommabop nutq terminlar shular jumlasidandir.

Kalit sozlar: notiqlik mahorati, nutq tili, ommaga tegishli, omma uchun belgilangan, ommaga xos notiqlik, ommabop til

Folk language and style of speech

Gozal Erkinovna Khalikulova

Abstract: The text prepared by the speaker should be clear, simple and logical. As leaders and people's deputies master the skills of public speaking, they need to learn what public speaking can be like. In his work, the leader uses different forms of expression. Each of them is based on language materials. If you explain the word "folk", then it means general, belonging to the public, intended for the public, intended for the public. Among these terms are popular literature, a popular magazine, an article written in a popular language, and vernacular.

Keywords: public speaking, colloquial speech, public, intended for the public, public speaking, public language

"Ommabop" so'ziga izoh beradigan bo'lsak, umumga, ommaga tegishli, omma uchun belgilangan, mo'ljallangan degan ma'nolarni anglatadi. Ommabop adabiyot, ommabop jurnal, ommabop tilda yozilgan maqola, ommabop nutq terminlar shular jumlasidandir.

Rahbarlar, xalq deputatlari notiqlik mahoratini o'rganar ekan, ular ommabop nutqning ham qanday bo'lishi mumkinligini bilib qo'yishlari kerak bo'ladi. Rahbar o'z ish faoliyatida fikrni ifodalashda xilma xil shakllardan foydalanadi. Ularning har biri til materiallari asosida yuzaga keladi. Notiq tayyorlagan matn lo'nda va soddaligi, mantiqiyliги bilan ajralib turishi kerak.

Shu qatorda bayram tadbirlarida nutq so'zlashga alohida tayyorgarlik ko'radi. Tayyorlanadigan nutq ma'lum shart-sharoitni hisobga olib tayyorlanadi. Matn tayyorlashda til bilan nutq bir-biri bilan bog'lanib ketishiga katta ahamiyat berish lozim. "Matn", "til", "nutq", "uslub" tushunchalari bir-biri bilan mustahkam bog'lansagina nutq tinglovchiga yetib boradi, ta'sirchanligi oshadi. Shuning uchun bu tushunchalar nutq madaniyatiga bog'lab o'rgatiladi.

Til - ma'lum kishilar jamoasi a'zolarining muloqoti uchun muhim va asosiy vosita hisoblangan o'ziga xos belgilar sistemalaridan biri bo'lib, jamiyatda tafakkurning rivojlanishi uchun, madaniy tarixiy an'analarni avloddan-avlodga yetkazish uchun xizmat qiladi.

Bu tilning aloqa vositasi ekanligidan darak beradigan ta'rif. Matnning tiliga keladigan bo'lsak, u mazmun jihatdan boy, ifodali bo'lsa-yu, uning tili haqida o'ylanmagan bo'lsa, gap o'z kishisini topolmaydi. Shuning uchun ommabob nutqning o'ziga xos tilini topib nutq tayyorlash kerak.

Aytilayotgan fikrni tinglovchiga yetib borishi va uning xulqiga ta'sir etishi notiqning so'zlash mahoratiga bog'liqdir. Oddiy gaplashuvdan notiqona nutqning farqi shundaki, notiq har bir aytilayotgan so'zga, gapga, so'z bog'lamlariga alohida munosabatda bo'ladi. O'z fikrlarini qanday "libos"da taqdim etayotganligi bilan qiziqadi. So'zlaganda turli ohang va harakatlardan foydalanadi. Qo'l, gavda, boshning tasdiq yoki inkorni bildiradigan harakati, imo-ishoralari bilan auditoriyaga yuzlanib turadi. "Shunday emasmi?", "To'g'ri-da", "To'g'rimi?" kabi luqmalar orqali tinglovchilarga undaladi. Notiqona so'roq gaplar, rayyor jummalardan, maqol, matal, hikmatli so'zlardan, gaplardan foydalanadi. Bu harakatlar bilan tinglovchilarning diqqatini mavzuga tortib turadi.

Notiqona nutqning maqsadi va xususiyatiga ko'ra tashviqiy, tanqidiy, tabrik nutqlariga ajratish mumkin.

Tashviqiy nutq deb muallif ko'zda tutgan biron voqea-hodisani bajarishga tinglovchilarni da'vat etuvchi, undovchi nutqqa aytiladi. Notiq mavzuni dalillar asosida tinglovchilarga ifodalab beradi, ularni ishontirishga intiladi. Tashviqiy nutqda xalq hayotidan, tarixidan, odat, udumlaridan olingan tanish dalillarga va boshqa misollarga murojaat etish, nutqning ta'sirchanligini oshiruvchi barcha vositalardan foydalanish yaxshi natijalarni beradi.

Tashviqiy nutqning na'munasi sifatida mustaqillikka erishish arafasida ommaviy axborot vositalarida chiqish qilgan O.Hojievaning til haqidagi tashviy nutqidan parcha keltiramiz.

"...Nahotki, biz o'zbek tilimizni yo'qotib borayapmiz. Ivan Groznyning shajarasini bilamiz-u, lekin Afrosiyob, Oqsaroy harobalari, Axsikent qal'asi vayronalari haqida qardoshlarimiz tugul, farzandlarimiz ham bilishmaydi. Axir adabiyot, tarix va geografiyani bilmaslikdan yurtga bo'lgan muhabbatsizlik,

hurmatizlik tug'ildi-ku! Axir o'z tariximizni bilish, o'rganish - ruhimizga yong'in tushishidan asraydi-ku!"

Yoki, E.Vohidovning "... Yaxshi niyat – yorti mol, deb bejiz aytmagan buyuk xalqimiz. Shunday kunlar keladiki, dehqon o'z yeriga ega bo'ladi. Bozor talab qilgan, xalq talab qilgan ekinni ekadi. Shunday kunlar keladiki, paxtachi o'z paxtasini dunyo bozori narxida dunyoga sotar. Shunday kunlar keladiki, o'zbek tili davlat tili deb e'lon qilinar. Biz istagan idoraga borib o'zbek tilida murojaat qilish huquqiga ega bo'larmiz. Aziz do'stlar! Noumid shayton, deydi xalqimiz. Umid bilan yashashga o'rganaylik, qo'limizdan kelganicha halol mehnat qilaylik. Ota yurtimiz omon bo'lsa, ko'p yaxshi niyatlarga yetarmiz.

Ha, bugungi kunda Mustaqilligimizning yigirma yillik to'yini nishonlash arafasida turibmiz. Yigirma yil oldin aytilgan bu gaplar uzoqni ko'ra oladigan, vatanimizning ilg'or kishilari tomonidan aytilgan gaplari. Bugungi kunda bu fikrlarning qanchalik amalga oshganini o'z ko'zimiz bilan ko'rib turibmiz.

Aytish kerakki, ikkala nutqning tilida ham shoironalik ruhi sezilib turibdi. Ammo xalqqa juda yaqin, ta'sirchan iboralar ishlatilgan, maqollardan ham o'rinli foydalanilgan. Jumlar sodda, qisqa, sintaksis qurilishida erkinlik sezilib turibdi. Undovlar va takroriy so'zlar ta'sirchanlikni oshirishga yordam bergan.

Endi tanqidiy nutq haqida to'xtalsak. Bu nutq yuz bergan hodisalar, shaxslar xatti-harakatlariga e'tirozli munosabatda bo'luvchi nutqdir. Tanqidiy nutq ham kuchli mantiqiy mushohadalarga suyanadi. Notiq ishonchli dalillar asosida nutq manbaini tanqid qiladi.

Tanqidiy nutq madaniyati notiqdan o'ta hayajonlanib ketmaslikni, haqiqatdan chetlashmaslikni taqozo qiladi. Bunday nutqqa tanqid manbai bo'lgan narsa, shaxs va hodisalarga mensimasdan qarash, kishining shaxsiga tegib ketadigan jumlar ishlatish, dalilsiz balandparvoz gaplar aytish nutq madaniyatini, shuningdek umumiy madaniyatni egallamaganlikni ko'rsatadi.

Tanqidiy nutq tuzilishi jihatdan darak gap, so'roq, ritorik so'roq, his-hayajonli gaplardan tuziladi. Muallif o'z muholiflariga nimalarnidir uqtiradi, kinoya qiladi, so'raydi. Qandaydir dalillarni bir-biriga muqoyasa (qiyos qilish, solishtirish, chog'ishtirish) qiladi. Shu usullar zaminida o'zining haqligini isbotlaydi. Bu nutqda ham notiqona nutqning boshqa ko'rinishlarida bo'lganidek, nutqning qurilishi, jozibadorligi, ohangdorligi tinglovchiga ta'sir etishning birinchi vositasidir. Masalan, Ozod Sharafiddinovning "Tafakkur" jurnalida bosilib chiqqan "Bozor-ma'naviyat ko'zguisi" mavzudagi maqolasida shunday dalillarga duch kelamiz:

"Bozor iqtisodi bir joydan bir so'mga olingan narsani boshqa joyga olib borib ikki so'mga pullash, birovning do'ppisini birovga kiygizib, davlat orttirish emas, balki ishlab chiqarishni yuksak saviyada tashkil qilish, ortiqcha chiqimlarga barham berish, mehnat unumdorligini oshirish yo'li bilan foyda ko'rishdir. Bizda esa mana shu narsani

tushunib olish qiyin kechayapti. Arzonga olib, qimmatga sotib foyda ko'rishga o'rganib qolyapmiz. Bir dalil; biznes dunyosining hamma buyuk namoyondalari jumladan, Rokfeller, Ford, Morgan, Vestingovuz, Dyuponlar shunchaki topormon, ishbilarmon emas, buyuk olim odamlar bo'lgan ekan. Ularning har biri ilm sohasida buyuk kashfiyotlar qilganlar. Ko'plab ilmiy-tadqiqot sinov xonalari, institutlar ochib rivojlantirgan ekanlar. Bizning tanlagan yo'limiz juda to'g'ri yo'l, lekin shunday bo'lsa-da ko'ngil to'lmaydi. Nega? Bozorlar gavjum, qimmat bo'lsa-da yetarli, vositachi va xususiy do'konlar mo'l. Ammo o'zimizning molimiz bozorlarda kam uchraydi. Fikrimizcha biz o'z boyligimizga o'zimiz ega bo'lishimiz kerak, mehnatni to'g'ri tashkil etishimiz kerak".

Yana shuni alohida aytib o'tish kerakki, Prezidentimiz I.A.Karimovning nutqlarida o'ta yuqori madaniyat sezilib turadi. Masalan, 1998 yilda tarixchilar bilan uchrashib, ular bilan ochiq muloqot o'rnatganlarida nihoyatda oliyjanoblik bilan ommabop qilib so'zlaganlar. "...Chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin, degan gap bor. Men tarixchi emasman. Bu borada aql o'rgatish fikridan mutloqo yiroqman. Lekin tabiiy bir savol tug'iladi: davlatchilik tariximiz tub burilish pallasiga kirgan bir paytda o'zimizning zamon va makondagi o'rnimizni aniq belgilab olishimiz, nasl-nasabimiz, kimligimizni bilishimiz kerakmi-yo'qmi? Ya'ni yurtimizda faol mehnat qilayotgan hurmatli akademiklar, olimlar, adiblar, noshirlar, avvalambor, tarixchilarimiz birgalashib, mana shu savollarga javob topishlari kerakmi-yo'qmi?..

Nazarimda, o'zbek xalqining tarixiy o'tmishi, o'zligi, ma'naviyati haqida gapirayotganda, bizda chuqur ilmiy asosga tayanadigan tahlil, muayyan masalalarda aniq yondashuv yetishmayapti. Bu sohada ishlayotgan olimlarimizni tanqid qilish u yoqda tursin, ayblashga ham haddim sig'maydi. Ko'pchilik olimlarimizning ilmiy tafakkuri, qarashlari qaysi davrda shakllanganini ham yaxshi bilaman. Tarix olamida mehnat qilayotganlarni vatanparvar, elparvar safdoshlarim deb bilganim uchun ularga shu talabni qo'ymoqdaman: qachon lo'nda, asaosli qilib haqqoniy tariximizni farzandlarimizga yetkazasizlar?

Bu yerda ishlatilgan so'zlar juda keng ma'noga ega. Kamtarlik, kinoya, tanqid, maqollardan o'z o'rnida ishlatish, olimlarga bo'lgan hurmat hamma-hammasi jamlangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Холиқулова, Г.Э. (2007). Саҳна нутқи. Тошкент-2007 й.
2. Холиқулова, Г.Э. People's poet of uzbekistan mukhammad yusuf – singer of the native land and love. International conference. Pages 154-159.
3. Гўзал Эркиновна Халикулова. Саҳна нутқи ва жонли тил. Мулоқот, Тошкент. 35 – бет.

4. Гўзал Эркиновна Халикулова. Маннон Уйгур – выдающийся режиссёр узбекского театра и мастер по сценической речи. Эдебиет жэне өнер институты, Алматы. Вопросы литературы и искусства им. М.Ауэзова. 59-60 стр.
5. Гўзал Эркиновна Халикулова. Саҳна нутқи ва жонли тил. Мулоқот, Тошкент. 35-бет.
6. ГЭ Халикулова. Актёрлар нутқда Навоий шеърляти. Театр, Тошкент. 10-11- бетлар.
7. Гўзал Эркиновна Халикулова. Саҳнада тарихий мухит тасвири. Театр, Тошкент. 20-21- бетлар.
8. Гўзал Эркиновна Халикулова. Искусство речи в историко-поэтических спектаклях. / Искусство Узбекистана. История и современность. Материалы научно-практической конференции молодых ученых. Ташкент: Поколение нового века. Стр. 50-51.
9. Гўзал Эркиновна Халикулова. Замонавий театр ҳақида шахсий мулоҳазалар. Қалдирғоч, Тошкент. №1(4). 2 – бет.
10. Гўзал Эркиновна Халикулова. Вопросы сценической речи в интерпретации узбекской исторической драмы (80-90-е годы). Автореферат 2004 г. стр. 1 – 21.
11. ГЭ Халикулова. Саҳнани актёр безайди. Театр, Тошкент, 22-23-бетлар
12. Guzal Khalikulova. “Мирзо Улуғбек” тарихий драмасида тил масалалари. /Сб науч. тр. “Нафосат”. 144-147.
13. Гўзал Эркиновна Халикулова. Саҳна нутқи (тарихий драмалар талқинида). Ўқув қўлланма. Тошкент. ЎзДСИ. 1 – 9 – бет.
14. Гўзал Эркиновна Халикулова. Husni ta'il - искусство силы. Журнал Театр, Ташкент. № 6. 14-15 стр.
15. Гўзал Эркиновна Халикулова. Чувство уважения. Журнал Калдирғоч, Ташкент. Стр 41.
16. Гўзал Эркиновна Халикулова. Гигиена и техника чтения книг. Журнал Калдирғоч, Ташкент. 21(42).
17. Гўзал Эркиновна Халикулова. Мусиқий ижрочиликда ёшларнинг фаоллигини ошириш ва уни ривожлантириш масалалари. Тошкент ТДМИ, (Тўплам).
18. Гўзал Эркиновна Халикулова. Санъат равнақи йўлида. Журнал Қалдирғоч, Тошкент. 2010/1.
19. Гўзал Эркиновна Халикулова. Хассос сўз устаси. “Мухсин Ҳамидов (Бадий сўз устаси)” номли монографияси учун мақола 2010. ЎзДСИ. 8 – бет.
20. Гўзал Эркиновна Халикулова. Маънавий баркамоллик давр талаби. ЖизПИ, тўплами. 363 – бет.

21. Гўзал Эркиновна Халикулова. Ўзбекистон давлат санъат институтида кадрлар тайёрлаш сифатини яхшилаш ва соҳани ривожлантиришда амалга оширилаётган ишлар. Ўзбекистон санъати ва маданиятида замон қаҳрамони образини яратиш муаммолари ва ечимлари” Тўплам. ЎзДСИ.

22. Гўзал Эркиновна Халикулова. Юрт тараққиёти, халқ фаровонлиги ҳамда баркамол авлодни тарбиялашда санъатнинг роли. Халқаро Симпозиум материаллари тўплами.

23. Гўзал Эркиновна Халикулова. Формирование сценической речи в профессиональных спектаклях и роль системы Станиславского в развитии театрального искусства. Брянск, Сборник материалов VI Международного симпозиума. Стр. 219 – 225.

24. Гўзал Эркиновна Халикулова. Замонавий раҳбар аёлнинг профессионал нутқини оширишга доир. 2012 й. “Аёл – маънавият гулшани” ЖизПи., 4-Республика илмий-амалий конференцияси Тўплам.

25. Гўзал Эркиновна Халикулова. Актёрнинг сахна нутқи маҳоратини эгаллашда нафасни такомиллаштирувчи янги услубий изланишлар. 2012/3/27. Глобаллашув жараёнида хореография санъати соҳасида миллийликни сақлаш муаммолари 2- республика конференцияси. Тошкент.

26. Гўзал Эркиновна Халикулова. Театрларда адабий тил масъулияти. 2013 й. Янги давр санъати: анъанавийлик ва трансформацион жараёнлар. Тошкент, Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 82-84 бет.

27. Гўзал Эркиновна Халикулова. Спектакль яратишда сўз ва ҳаракат уйғунлиги масалалари. 2014. Тошкент.: “Мумтоз сўз”. 110-114 бетлар.

28. Гўзал Эркиновна Халикулова. Саҳна асарларида қаҳрамон характерини яратиш масалалари. Республика илмий-назарий ва амалий конференция материаллари. Тошкент: Наврўз. 112 – 117 бетлар.

29. Гўзал Эркиновна Халикулова. Институтда олий малакали илмий ва илмий педагог кадрлар тайёрлашнинг долзарб муаммолари. Театр// – Тошкент: 2014. (3). 9 -10 – бет.

30. Гўзал Эркиновна Халикулова. Сўз масъулиятини англаш ҳам санъат. Хуррият// – Тошкент. (43) 6-7 бетлар.